

Sivistyssanojen käytöstä sanomalehdissämme

Tarkastelun kohteeksi valitsin vuoden 1964 lokakuun 23. päivän Uuden Suomen, Suomen Sosialidemokraatin ja Maakansan. Uusi Suomi edustaa oikeistoa, Maakansa keskustaa ja Suomen Sosialidemokraatti vasemmistoa. Sivistyssanojen runsaslukuisuuden vuoksi saatoin tyytyä kolmeen lehtinumeroon. Uudesta Suomesta (28 s.) löysin kaikkiaan 2027, Suomen Sosialidemokraatista (14 s.) 1062 ja Maakansasta (12 s.) 543 sivistyssanaa. Mainittakoon, että eri sivistyssanoja oli Uudessa Suomessa 671. Luvut olen saanut kertaalleen laskemalla.

Käsittelyaineistoon olen hyväksynyt vain ne sanat, jotka esiintyvät Lauri Hendell-Auterisen ja Mauno Jääskeläisen Sivistyssanakirjan 9. painoksessa (Helsinki 1964). Joitakin lyhenteitä, esim. *m*, *mm*, *sek*, en ole ottanut mukaan. Samoin olen jättänyt käsittelyn ulkopuolelle mm. kadunnimissä esiintyvät sivistyssanat (*Unioninkatu* ym.). Sen sijaan olen katsonut mm. lyhenteet *dos.*, *fil.* *tri* ja *ev.-luutn.* aineistoon kuuluviksi. Oikeinkirjoituksessa olen noudattanut Nykysuomen sanakirjan merkintätapaa. Sivistyssanakirjassa esiintyy esim. haku-sana *majonneesi*, kun taas Nykysuomen sanakirja pitää oikeana sanomalehdissäkin tavattavaa muotoa *majoneesi*. Joissakin kohdin olen vedonnut Virittäjän artikkeleihin.

Tarkastelun runkona olen pitänyt Uutta Suomea. Suomen Sosialidemokraattia ja Maakansaa en ole eritellyt yhtä tarkasti, vaan olen pitänyt niitä lähinnä vertailukohteina. Olen koettanut selvittää, miten paljon sanomalehdet yleensä käyttävät sivistyssanoja, kirjoi-

tetaanko ne oikein, käytetäänkö niitä oikeassa merkityksessä, miten ne vaikuttavat tyyliin ja onko lehden eri osastojen välillä eroja sivistyssanojen käytössä.

Kuten jo mainitsin, löysin Uudesta Suomesta 2027, Suomen Sosialidemokraatista 1062 ja Maakansasta 543 sivistyssanaa. Mikäli pitää lehtien sivumääriä vertailukelpoisina, huomaa, että Uusi Suomi ja Suomen Sosialidemokraatti käyttävät kumpikin sivistyssanoja kaksi kertaa niin paljon kuin Maakansa. Lieneekö kahden edellisen lehden »kaupunkilaisuus» päässyt vaikuttamaan?

Uudessa Suomessa oli 37 sellaista sivistyssanaa, jotka esiintyivät ainakin kymmenen kertaa. Vähintään 20 kertaa käytettyjä sanoja oli kahdeksan: *olympia*-, *paviljonki*, *poliittinen*, *politiikka*, *professori*, *pronssi*, *radio*, *romaani* ja *teatteri*. Koska lehti oli Tokion olympiakisojen ajalta, esiintyi *olympia* johdoksineen useimmin (78 kertaa). Seuraavina olivat *teatteri* (59 kertaa) ja *radio* (34 kertaa). Huomattakoon, että vain kerran mainittuja oli 671:stä eri sanasta 367 eli yli puolet. Sivistyssanojen keskimääräinen esiintymisuseus Uudessa Suomessa oli kolme.

Erittelin Uuden Suomen sisällön mukaan seuraaviksi osastoiksi: mainokset, uutiset, urheiluosasto, ilmoitukset sekä talous- ja kulttuuriartikkelit. Varsinaisten uutisten ja kulttuuriartikkelien väliraja on usein horjuva. Maininnan Nobelin palkinnon myöntämisestä Jean Paul Sartrelle käsittelin uutisena, kun taas lausunnot tästä uutisesta kuulunevat kulttuuriasioiden piiriin. Lehdessä on myös tarkoin rajatut kulttuuri- ja talousosastot. Ilmoituksiksi katsoin ne tiedon-

annot, joissa ei mitään erityisesti mainosteta, siis teatteri- ja merkkipäiväilmoitukset, radio-ohjelman jne. Elokuvmainoksia ei ole luettu ilmoituksiin.

Selvästi eniten sivistyssanoja, keskimäärin 50 kpl. palstaa (500 mm) kohti, oli kulttuuriartikkeleissa. Uutispalstalla oli keskimäärin 13, talouspalstalla 10 ja urheilupalstalla 9 sivistyssanaa. Mainokset ja ilmoitukset eivät ole edellisiin verrannollisia, koska suurimman osan niiden palstatilasta vievät kuvat.

Eräiden sanaryhmien kirjoittamisesta

Nykyisten oikeinkirjoitusnormien mukaan ovat *-oli*, *-omi*, *-oni* ja *-ori* -loppuiset vierasperäiset sanat ja niiden johdannaiset lyhytvokaalisia. Yleensä sanomalehdet noudattavat oikeata kirjoitustapaa: *alkoholi*, *aromi*, *kanoninen*, *konttori*. Kuitenkin paikoin kirjoitetaan väärinkin, kenties vielä kovin yleisen virheellisen ääntämistavan mukaan: »Tämä elin säätelee *hormoonitoimintaa*» (US). »*Organisatorisesti* on OPI jaettu kolmeen osastoon» (US). »*Inflatoorinen* kehitys jatkuu yhä» (MK). Melkoinen sanakummitus on Uudessa Suomessa esiintyvä *arkkitehtirakennuskonstrukööri*. Sanaa olisi lyhennettävä, ja mikäli on tarpeen käyttää esim. suunnittelijan asemesta vierasta sanaa, olisi sen oikea muoto *konstruktori* tai *konstruoija*.

»Se poikkesi yleisestä *fasaadikuvasta*» (US). »Suoritus oli laulullisesti *soliiidi*» (US). Juuri edellisten kaltaisissa sanoissa, joissa viimeisen tavun alussa vokaalin jäljessä on *b*, *d*, *f* tai *g* (siis suomen kielelle vieras konsonantti), tuntuu melko usein olevan lyhyen vokaalin sijasta pitkä.

Yleensä viimeistä edellisen tavun vokaali kuitenkin on pitkä: *atleetti*, *helleeni*, *mineraali*, *rutiini*. Pitkän vokaalin asemesta merkitään joskus väärin lyhyt variantti. *Kemikaaliliikkeen* ja *kemikaalion* sijasta kirjoitetaan virheellisesti *kemikaliliike* ja *kemikalio*. Ainakin jo vuonna 1937 Lauri Hakulinen toivoi *sosialidemokraat-*

tisen puolueen muuttavan nimensä *sosiaalidemokraattiseksi*, koska samana vuonna *sosialiministeriö* oli vaihtanut Kotikielen Seuran edellisenä vuonna lähettämän kirjelmän ansiosta nimensä *sosiaaliministeriöksi* (Vir. 1937 s. 120). Vaikka Suomen *Sosialidemokraatissa* puhutaan *sosiaalisuudesta*, säilytetään perinteenä lehden nimi lyhytvokaalisena. Suomen *Sosialidemokraatissa* kirjoitetaan väärin »*akateminen* neljännes» ja mainitaan eräs henkilö »*Akatemisen* sosiaalidemokraattisen yhdistyksen jäseneksi». Eräässä saman lehden toisessa kohden ollaan »*vailla moralisten normien opetusta*».

Latinan kielen ääntämisen mukaan merkitään *-io*-loppuisen vierasperäisten sanojen viimeistä edeltävän tavun vokaali pitkäksi. Poikkeuksen muodostaa *i*, joka on aina lyhyt. Suurin osa tähän ryhmään kuuluvista sanoista onkin kirjoitettu säännön mukaan: *devalvaatio*, *obligaatio*; *oppositio*, *televisio*. Kaikkiaan 16:sta *-io*-loppuisesta sanasta oli kaksi kirjoitettu väärin: »Hän keksi Sartren elämälle psykoanalyttisen *skenaarion*» (US) ja »*Ensiesitys oli sensatio*» (US).

Melko tarkasti noudatetaan sitä Kielemme suosittua, että *-isuus* -loppu voi usein korvata *-teetti* ja toisinaan *-ismi*-lopunkin. *Dramaattisuus* ja *systemaattisuus* ovat vähemmän luontevien »ismien» sijalla. *Humanismia* ja *sosialismia* käytetään aatteiden nimityksinä, *humaanisuu*ta ja *sosiaalisuu*ta taas silloin, kun on kyse suvaitsevuudesta ja yhteenkuuluvuudesta.

Suomen Akatemian kielilautakunta suosittelee (Vir. 1961 s. 342) lyhyempää asua esim. sanoista *drastinen*, *kosminen*, *krooninen*, *looginen*, *psykykinen*, *trooppinen*. Myös seuraavia sanoja lautakunta suosittelee ensi sijassa lyhytasuisina, kuitenkin niin, että toistaiseksi yleinen pitempi asu tarvittaessa mainittaisiin rinnakkaishakusanana: *eeppinen*, *eettinen*, *faktinen*, *klassinen*, *kosminen*, *kriittinen*, *kyyminen*, *lyyrinen*, *mystinen*, *myyttinen*, *plastinen*, *praktinen*, *skeptinen*, *tekninen*, *traaginen*.

»*Fyysillisten* henkilöiden osalta verorasitus on ennallaan» (US). *Fyysillinen* henkilö on 'luonnollinen henkilö, ihminen oikeussubjektina' (NS). Lakitermit eivät muuttune kovin nopeasti. Muulloin (kuudesti) Uusi Suomi käyttää muotoa *fyysinen*: »Hän on kokenut todellisen *fyysisenä* kuvituksena». »Hyvin valitun ryhmän sekä *metafyysisesti* että soinnillisesti aspekteissaan kyllästetty atmosfääri». »Ilmaisu on *klassillista* selkeydessään» (US), kun taas »Hän on omaksunut *uusklassisen* tyyliuunnan» (US). Uudessa Suomessa mainitaan *kriittinen* seitsemästi, sen sijaan *kriittistä* ei näy kertaakaan. Vaihtoehtoista *lyyrillinen* — *lyyrinen* taas lyhyempi asu on yksin edustettuna. Kielilautakunnan suosituksen mukainen *psykykinen* esiintyi Uudessa Suomessa viidesti. Muoto *psykyllinen* oli jo väistynyt uudemman ilmaisan tieltä. Esim. »Tämä esiintyy myös Kustaan *psykykissessä* kuvassa» (US). Tämä on parempi kuin *psykyinen*, jota myös näkee: »On yhä parempia *psykyisiä* edellytyksiä» (US). *Rytminen* esiintyy Uudessa Suomessa kerran, *skeptillinen* kahdesti, *teknillinen* 15 kertaa ja *traaginen* kerran. Monien sanojen käyttelyssä yhdistö on ja siirtymässä lyhyemmän muodon kannalle, mutta joissakin tapauksissa (*kriittillinen*, *teknillinen*) pitkä asu on edelleenkin vallitseva.

Eräitä yksityisiä sanoja

»Se johtaa lähes *abstraktiin* todellisuuden elementtien jäsentelyyn» (US). Nykysuomen sanakirja käyttää adjektiivina *abstraktista*. Samoin se suositaa lehdistön *ambivalentin* sijasta adjektiivia *ambivalenttinen*. Uudessa Suomessa mainostetaan *aromirikasta* teetä. Suomalaisempaa olisi puhua esim. *aromaattisesta* teestä. »Ylioppilaitten tekemä *attentaatti* aiheutti suurta kohua» (US). Oikeammin sanottaisiin — suorittama tai järjestämä *atentaatti* —. Samoin kirjoitetaan »Hän ei voi sulautua näihin vastenmielisiin elämän *karikatyyreihin*» (US)

pro *karikatyyreihin*. Suomen Sosialidemokraatti puhuu *automatiosta*, mutta kyseisen 'elimen toiminnan riippumattomuus tahdosta' on Sivistyssanakirjan mukaan *automatia*. Amerikkalaisperäinen *jazz* kirjoitetaan edelleen aivan yleisesti vierasasuena. Sen suomalainen vastine *jatsi* ei ole vielä pystynyt murtamaan modernin musiikin sanastossa vallitsevaa englanninkielisyyssaaltoa. Englantilaisväyistä *kommenttiakaan* ei Nykysuomen sanakirjan ehdottama *kommentaari* ole läpikäymissäni lehdissä kertaakaan syrjäyttänyt. Uudessa Suomessa mainostetaan joustavista *nylonkuiduista* valmistettua puhdistuspyyhettä. Samassa lehdessä käytetään ääntämyksen mukaista parempaa kirjoitusasua esiteltäessä takkia, jonka päällinen on vettä hylkivää *nailonia*. »Systeemisiä muutoksia ei ole havaittu» (US). Nykysuomen sanakirja sen kummemmin kuin Sivistyssanakirjakaan ei tunne sanaa *systeeminen*. Ehkä olisi puhuttava *systemaattisista* muutoksista tai korjattava koko lause esim. muotoon »*Systeemeissä* ei ole havaittu muutoksia». »Välitön kokemus ei osoita meille mitään todellista transkendenttia minää» (US). Sivistyssanakirja kirjoittaa ko. sanan *transsendentti*. *Trans*-alkuisten sanojen kirjoittamisessa esiintyy horjuvuutta. Kuitenkin v. 1959 Suomen Akatemian kielilautakunta päätti suosittaa *trans*-alkuisiin sanoihin vokaalin edelle kaksinkertaista, konsonantin edelle yksinkertaista *s*:ää (Vir. 1959 s. 226). Siis oikea kirjoitustapa on *transsendenttinen*.

On joitakin vierasperäisiä sanoja, joita Sivistyssanakirja ei tunne ainakaan lehdistön käyttämässä muodossa, mutta joista silti lieenee syytä tässä yhteydessä mainita. Tokion olympiakisojen aikaan tuli miltei jokaiselle tutuksi japanilainen urheilulaji *judo*. Sivistyssanakirjassa sitä ei ole, mutta *judo*n kovempiotteinen muoto *jujitsu* eli *jujutsu* on kylläkin mainittu. Sivistyssanakirjan *make-up* on lehdissä suomalaistunut muotoon *meikki*: »Hän puhui *meikkaajansa* kanssa italiaa» (US). Englanninkielisen *sex appealin* alku-

osasta ovat muodostuneet *seksi* ja adjektiiviksi *seksikäs*. Elokuvamainokset ovat usein toinen toistaan *seksikkäämpiä*. Sivistyssanakirjassa ei ole *teippiäkään*. Nykysuomen sanakirja kyllä jo tuntee *teipin* eli 'kostuttamatta tarttuvan muovisen liimanauhan'. Hevosurheilun kannattajien *totalisaattori* on lyhentynyt asuun *toto*.

Läpikäymäni sanomalehdet käyttävät yleensä sivistyssanoja oikeassa merkityksessä. Joissakin tapauksissa, erityisesti taidearvosteluissa, tuntuu joskus käytetävän sivistyssanoja epämääräisesti. Esim. sanonta »hyvin valitun ryhmän sekä *metafyysisesti* että soinnillisesti *aspek-teissaan* kyllästetty *atmosfääri*» (US) jättää tavallisen lukijan tietämättömäksi, mistä oikeastaan on kysymys. Taidepalstoilla usein esiintyvä keikarointi ei ainakaan paranna tyyliä. Miten paljon edullisempaa olisikaan yhä laajempien piirien vetäminen kulttuurin pariin kuin

joidenkin harvojen kehuskelu siinä, että he kirjoittavat vain harvoille ja valituille.

Joskus tietenkin kansainvälisesti vaikiintunut sivistyssana on ilmeikkäämpi ja selvempi kuin sen suomenkielinen vastine. *Poliittinen* ja *poliitikko* sekä *novelli* ja *romaani* lienevät tuttuja jokaiselle. Toisaalta on ammattisanoja, esim. *bitumi*, *eksistentiaalismi*, *hormoni*, *isobaari*, jotka ovat tarkoitetut vain suppealle piirille.

Erittäin usein sivistyssana kuitenkin voitaisiin korvata kotoisin varoin. Mikäli toimittaja on halunnut kohottaa ammattikuntansa arvoa kirjoittamalla Tokioon *akkreditoituista* reporttereista, hän ei ole saavuttanut tarkoitustaan, pikemminkin päinvastoin. Juuri sanomalehtien, joita ei ole tarkoitettu »harvojen ja valittujen» luettaviksi, olisi pyrittävä varustamaan Suomeen tulvivat vierasperäiset käsitteet tutuilla nimikkeillä ja siten koetettava estää haitallisten kasvannaisten juurtumista kielemme.

LIITE

TAULUKKO

Uusi Suomi 23. 10. 1964

	<i>uutiset</i>	<i>kultt.</i>	<i>talous</i>	<i>urheilu</i>	<i>mainos</i>	<i>ilmoit.</i>	
yht.	n. 34900 mm	n. 6350	n. 6600	n. 16700	n. 36750	9700 mm	
kuvat	n. 6200 mm	n. 850	n. 100	n. 5940			
teksti	n. 28700 mm	n. 5500	n. 6500	n. 10750			
eri siv.-							
sanoja	173	282	77	59	87	94	
kaikk.	756	548	133	186	159	245	
palstaa							yht. 2027
kohti							
(500 mm)	n. 13	n. 50	n. 10	n. 9			

RAIMO KAJANNE